रयत शिक्षण संस्थेचे,

एस.एम. जोशी कॉलेज, हडपसर, पुणे-२८

नॅक-ए ग्रेड, संलग्न सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे

रयत शिक्षण संस्थेचे,
एस. एम. जोशी कॉलेज, हडपसर, पुणे-२८.
मराठी विभाग आयोजित
आंतरराष्ट्रीय वेबिनार

विषय:मराठीतील १९६०नंतरचे विविध वाङ्मयीन प्रवाह व सद्य:स्थिती

१९६० नंतरचा बदलता साहित्य प्रवाह
— प्रा. सुनिल खैरनार,
डॉ. ज्ञानेश दिवे
पृ. १५८

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत खिलारे

प्रमुख संपादक	सहाय्यक संपादक
प्रा.डॉ.राजेंद्र ठाकरे	प्रा.डॉ.नम्रता मेस्त्री
प्रा.डॉ.अतुल चौरे	प्रा.डॉ.संदीप वाकडे

शनिवार दि.११ सप्टेंबर २०२१

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

26) [illegible]
[illegible] ||148

27) साठोत्तरी दलित स्त्रियांची कविता
प्रा. योगेश शेळके, इंदौर ||154

28) स्त्रीवादी साहित्य प्रवाह
सीमा सखाराम डोके ||157

29) दलित साहित्य प्रवाह : दलित नाटकांची सद्य:स्थिती
राहुल भागवत गायकवाड, पुणे ||160

30) देशीवाद : स्वरुप व संकल्पना
डॉ.बी.पी.गार्डी, मंचर ||166

31) मराठी ललितगद्याची परिवर्तनीय वाटचाल
ज्योती सुधाकर चव्हाण, जि.औरंगाबाद ||171

32) १९६० नंतरची दलित कविता
डॉ. प्रताप गायकवाड, पुणे कँपस ||174

33) १९६० नंतरचा बदलता कथा साहित्यप्रकार
प्रा. सुनिल खैरनार & डॉ. उज्ज्वला देवरे ||178

34) साठोत्तरी वाङ्मयीन प्रवाह : दलित साहित्य समीक्षा
डॉ. मोतीराम रावजी देशमुख, जि. नाशिक ||181

35) साठोत्तरी वाङ्मयीन प्रवाह
डॉ. किरण नामदेव पिंगळे, जि. नाशिक ||185

36) समाज, स्त्रीवाद आणि स्त्रीवादी साहीत्य
डॉ. कुंडलिक पारधी, पुणे ||191

37) मराठीतील १९६० नंतरच्या ग्रामीण कवितेतील समाजदर्शन व सद्य स्थिती
प्राचार्य डॉ. उज्ज्वला एस. देवरे & संतोष गंगाधर कन्नोर, नाशिक ||195

38) मुस्लीम मराठी साहित्य प्रवाह
प्रा. डॉ. बबन सिद्राम गायकवाड, जि. सोलापूर ||197

37

मराठीतील १९६० नंतरच्या ग्रामीण कवितेतील समाजदर्शन व सद्य स्थिती

प्राचार्य डॉ. उज्ज्वला एस. देवरे
मार्गदर्शक,
महिला रत्न श्रीमती पुष्पाताई हिरे महिला
महाविद्यालय मालेगांव कॅम्प

संतोष गंगाधर कन्नोर
अभ्यासक,
एच पी टी आर्ट्स ॲण्ड आर वाय के सायन्स
महाविद्यालय नाशिक

****

प्रास्ताविक

१ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली. यशवंतराव चव्हाण हे महाराष्ट्र राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री झाले आणि खेड्यांच्या विकासासाठी त्यांनी काम करण्यास सुरू केली त्याचाच परिणाम खेड्यामध्ये अमुलाग्र परिवर्तन होत गेले. या बदललेल्या खेड्याचे वर्णन साहित्यात येत नव्हते. ग्रामीण साहित्यासाठी स्वातंत्र्यापुर्वीचे साहित्य येत होते. परंतु काही दिवसानंतर ग्रामीण साहित्याची चळवळी उभ्या राहिल्या. त्यातून ग्रामीण कवितेतून ग्रामीण समाज जीवनाचे चित्रण मोठया प्रमाणात समोर येऊ लागले. १९६० चा वाङ्मयीन प्रवाहाचा विचार करता. त्या काळात उत्तम शेती, दुय्यम व्यापार, कनिष्ट नोकरी हे शब्द त्या काळात परिचित होते. आणि त्याच प्रमाणे शेती व्यवसायकडे बघितले जात होते. शेतीत उत्तम प्रकारचे उत्पन्न घेतले जात होते. म्हणून ग्रामीण माणूस [illegible] त्यासाठी नवनवीन योजना [illegible] आर्थिक, राजकीय, [illegible] सांस्कृतिक, शैक्षणिक व कृषी क्षेत्रात लक्षणीय बदल घडून आले. टी.व्ही. मोटारगाडी, मोबाईल, मळणीयंत्र गॅस इंटरनेट या आधुनिकतेमुळे अनेक कवी त्यांच्या कवितेतून शेतीचे गोडवे गाऊ लागले.

"गे माय भु तुझे मी फेडीन पांग सारे"
"आणीन आरतीला हे चंद्र सूर्य तारे"

असेकवी सुरेश भटासारखे कवीतेतून मातीचे गोडवे गाऊ लागले.

ग्रामीण भागातील समाज शेती आणि त्यांचे नाते संबंध अतिशय प्रेमाने सांभाळतात आई—वडील बहीण भाचे यांना आदराचा मान शेतीकरी वर्गात त्या काळी दिला जात होता. त्यातून नाते संबधाचा धागा अधिक भक्कम असे. त्यांतूनच ग.ह. पाटील सारखे कवी त्यांच्या कवितेत चित्रित करतात—

"माझ्या मामाची बैलगाडी
गाडीला खिल्लारी जोडी"

अशा कवितेत मामांचा गांव खेडयात आणि बहिण भाचा शहरात असे हे चित्रण भारतीय संस्कृतीचे सुजलाम—सुफलाम—चित्रण बघण्यास मिळते. तसेच— 'मामाच्या गावाला जावू' या या वरिल कवितेतून बहिण—भाच्याचे नाते संबंध किती घट्ट होते. हे दिसून येते.

बहिणाबाई चौधरी सारख्या कवयित्रीच्या कवितेतून शेताचं पिकाचं वर्णन येतेतसेच त्यांच्या कविता ग्रामीण स्त्रीयांच्या सुख दुःखाचे सुंदर वर्णन ते करत होते. त्यातून ग्रामसंस्कृतीचे दर्शन घडून येत असते.

आनंद यादव हे एक ग्रामीण लेखक त्यांचा 'हिरवे जग' या कविता संग्रहातून शेताचं, पिकाचं,

Scanned with OKEN Scanner

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] उभं आभाळ [illegible]

विठ्ठल वाघ सारखे कवी, काया मातीत मातीत

तिफन चालते. असे सुंदर वर्णन कवी आपल्या कवितेतून शेतीचे करतांना दिसून येत होते.

पुढे १९८०–९० नंतरचा काळ बदलत गेला शेती व्यवसायात यांत्रिकता आली गावगाडा नातेसंबंध विस्कटला तसा शेती व्यवसायही दुभंगला शेती व्यवसायावर अस्मानी संकट हे पुर्वपरंपरेने चालत आलेले होते. परंतु आता सुलतांनी संकटालाही शेतकऱ्याला सामोरे जावे लागत होते. नवेनवे संकटाबरोबर नवेनवे राजकारणी समोर येत गेले. आणि दिवसेंदिवस शेतीव्यवसायात मोठा फटका बसतांना शेतकऱ्यांना दिसून येऊ लागला. तरुण आत्मभान विसरून शहराकडे ओढला गेला आणि शेतात उदासिनता दिसून येऊ लागली. नातेसंबंधातील प्रेमभाव कमी झाला मानसिक उध्वस्था. येत गेली आणि त्यातूनच इंद्रजित भालेराव यांची कविता ग्रामीण तरुणांना उपदेश करतांना दिसते.

“शिक बाबा शिक लढायला शिक
कुणब्याच्या पोरा आता लढायला शिक
निवडून दिलं त्याला पाडायला शिक”

अशा कवितेतून इंद्रजित भालेराव तरुणांना पुन्हा लढण्यास सांगतात आणि आपल्या शेतात ताटमानेने कसे उभे राहता येईल असा कणखर उपदेश भालेराव देतांना दिसून आले.

किरण भावसार —यांचे गाव १९९० च्या जगतिकीकरणाच्या कलहात सापडल्यामुळे शहरातील व्यापारी खेडयातील जमिनी घेण्यासाठी धाव घेऊ लागला तसा शेतकरीही विकण्यास सहज तयार झाला परिणामी [illegible] उदासीनता वाढत गेली. कवींचे हे [illegible] अत्यंत प्रामाणिक असून [illegible] [illegible] अधोरेखित करण्यासाठी पुरेशी आहे. या कवितेतून मुळापासून तुटत जाण्याची असाहयता कवीने इतक्या व्याकुळपणे मांडली आहे की कविता प्रत्येक खेड्याला कवेत घेते. मातीतून उखडले जाण्याची तडफड अचुकपणे नोंदवते. वाचकाला संपूर्ण अस्वस्थ व अंतर्मुखी करते.

विलास पगार — 'राबतांना शेतामधी बाप होतो माती वाणी' या कवितेत कृषी संस्कृतील भावश्रध्दा आणि दुष्काळाचे क्षण यांचे विलक्षण चित्रण येथे दिसते भारतीय शेतीची अनिश्चितता पावसामुळे निर्माण झालेली आहे. दुष्काळाची शक्यता अधिक असते तरी नभाची याचना करताना मुखात मात्र तुकोबाचा आकांत असतो. तुकोबाचा टाळ हा मराठी संस्कृतीचे किंबहुना नागरी संस्कृतीचे एक प्रतिमान आहे.

कवी प्रकाश होळकर — यांच्या कोरडे नक्षत्र या कविता संग्रहातून ग्रामीण जीवनाचे एक वेगळे रुप आपणास दिसून येते. ग्रामीण जीवनाचे वास्तव रुप बदलताना दिसतेय पावसा अभावी नद्या नाले कोडे होताहेत. शेतकऱ्यासाठी ज्या विहिरीचा स्त्रोत आहे. तो आटतांना दिसतोय त्यामुळे अमिनीची ओल दिवसेंदिवस कमी कमी होताना दिसतेय. ग्रामीण भागात पुर्वी जी पक्षाची चिवचिव ऐकु येत होती नामशेष झाली अशा परिस्थितीत दुष्काळाचा नाग शेतकऱ्यांच्या समोर फणा काढून उभा राहतो आणि शिवारे जळत राहतात. पाठीला पोट लावून कसेबसे जगणाऱ्या माणसांच्या काळजाखालचा अंधार तेवढा शिल्लक राहतो. या ग्रामीण भागातील माणसांचे जीवनमान कठीण होत चाललेल्या जगण्याची असहाय्य वेदना कवी प्रकाश

Scanned with OKEN Scanner